

ISSN 0350-185x

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LXVI

*У СПОМЕН НА АКАДЕМИКА
ИРЕНУ ГРИЦКАТ*

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџан-Премк,
др Милка Ивић, др Лили Лашкова, др Александар Лома,
др Софија Милорадовић, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Предраг Пипер, др Слободан Ремейић, др Андреј Н. Собољев,
др Живојин Сјанојчић, др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска,
др Драго Ђујић, др Виктор Фридман*

Главни уредник:

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2010

ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ
Београд

О МОРФОСИНТАКСИЧКИМ И СЕМАНТИЧКИМ УСЛОВИМА СИНТАКСИЧКИХ ТРАНСФОРМАЦИЈА ВЕЗНИКА (*ГДЕ, КАКО, ДА*)

Аутор дискутује начине на које српски везници *где, како, кад* пролазе кроз синтаксичко-семантичке трансформације. Главна ауторова идеја је да у томе значајну улогу игра морфосинтаксичка структура, која чини да се ова три везника могу употребљавати са истом синтаксичком вредношћу.

Кључне речи: српски језик, синтаксичко-семантичка трансформација, везници, зависна реченица.

1. Битан елеменат „упијања“ семантике и њене трансформације које налазимо у везницима јесте иманентна слобода коју та класа речи има у везивању за контекст (Грицкат 1975: 213–218, 223). Додаћу да је то на првом месту микроконтекст, а то значи и – морфосинтаксичка структура реченице као основне јединице комуникације. Показаћу овај елеменат, чију је основу тако сажето а прецизно и тачно овом својом констатацијом утврдила Ирена Грицкат, на једном примеру клаузе у саставу зависносложене реченице, то јест

– на примеру:

Аргонаути *видеше* у даљини стадо оваца *џ д е њасе*, што у њих изазва неодољиву жељу за печеном овчетином (Р. Гревс, Златно руно – роман, превели Боривоје Недић и Живојин Симић, Београд 1966, 571),

који се може трансформисати заменом оригиналног везника *зде* везницима *како* и *да*, по схеми:

(а)

Видеше у даљини стадо оваца *зде* пасе...

Видеше у даљини стадо оваца *како* пасе... = *Видеше у даљини стадо [оваца] „пасуће“/
које / што пасе

Видеше у даљини стадо оваца *да* пасе...

2. С обзиром на чињеницу да је зависна клауза у њој везана за именску реч са службом (директног) објекта у предикату главне реченице, а не непосредно за глагол „опажања“ у томе предикату, по својој *сйрукѿури*, наравно, ова реченица није у категорији онога типа клаузе какав у својој великој граматици Савремени српскохрватски језик, II. Синтакса (Београд 1986), говорећи о семантичко-синтаксичкој вредности везника *зде*, уз остало, М. Стевановић описује констатацијом да су овакве „зависне реченице без корелатива у управној реченици одредбе... места радње те реченице“, али да су „уколико су у предикату управних реченица глаголи опажања или говорења, зависне реченице... њихови објекти, допунско-изричне, дакле, реченице, колико и месне“ (Стевановић 1986: 883).

Претходно, од таквих глагола наводи реченицу са реализацијом глагола *чуши*:

Замислио се тако Имбра па није ни *чуо* г д ј е га мати опомиње (882),

уз констатовање да су такви примери употребе „из старијих писаца, али их има и код нових“, при чему се „они ипак ређе срећу код најновијих писаца и у данашњем свакодневном језику“ (882).

Ипак, по њеној *садржини* ову реченицу је тешко издвојити управо из овога типа клаузе, што није тешко утврдити и трансформацијом која се види у схеми:

(6)

*Видеше у даљини где стадо оваца пасе...**Видеше у даљини како стадо оваца пасе... = * Видеше у даљини стадо [оваца] „пасти“ / „да пасе“...**Видеше у даљини да стадо оваца пасе...*

Из обе дате схеме, наине, упадљиво је да их са типом „Замислио се тако Имбра па није ни чуо г д ј е га мати опомиње“ повезује заједнички доминантни *глаголски елементи*, с тим што је он у (а) карактера атрибутске квалификације, везане за именску реч, па према томе (синтаксички) представља *одредбу*, док је у (б) карактера експликације, па (синтаксички) представља онакву *дојуну* главној реченици која се формално најчешће означава инфинитивом или презентом с везником *да*, уобичајену у српском језику (в. Станољчић 1967: 168–188).

3. У таквоме контексту, занимљив је и пример – из језика једног другог преводиоца из средине XX века, који гласи:

Оставио је жену где седи на софи у салону, с рукама прекрштеним у крилу, у очекивању да он изађе (Ц. Голсворти, Сага о Форсајтима, Превео с енглеског Михаило Ђорђевић, Просвета, Београд 1952, 82),

а у којем је употребљен везник (прилог са функцијом везника) *где* као морфосинтаксичка ознака зависне реченице са синтаксичком функцијом *одредбе* уз именицу која је објекат у предикату управне реченице, оне с којом чини зависносложену реченицу. А у предикату те управне реченице – не налази се глагол „опажања или говорења“ него глагол физичке акције *оставио*.

Занимљивост овога примера је у томе што би се везник *где* сигурно могао заменити везницима *како* и *да*, а да реченица остане у оној семантичко-синтаксичкој сфери коју је М. Стевановић дефинисао као *објекат*, чиме је и та зависносложена реченица, баш као и она коју наводи М. Стевановић када дефинише њену двоструку природу, заправо – допунско-изрична. Примери са поменута два везника, наине, несумњиво би гласили:

Осїавио је жену *како* седи на софи у салону, с рукама прекрштеним у крилу... и
Осїавио је жену *да* седи на софи у салону, с рукама прекрштеним у крилу...

Али – несумњиво је и то да то није иста она конструкција која се налази у примеру:

Замислио се тако Имбра па није ни *чуо ње* га мати опомиње (882).

Ако би то биле, уз услов да је уместо глагола *осїавиџи* употребљен глагол „опажања“ *видџи*, реченице би морале гласити:

- (1) *Видео је ње* жена седи на софи у салону, с рукама прекрштеним у крилу, у очекивању да он изађе
 [Чуо је ње жена говори ...]
 (2) *Видео је како* жена седи на софи у салону, с рукама прекрштеним у крилу, у очекивању да он изађе
 [Чуо је како жена говори...]
 (3) *Видео је да* жена седи на софи у салону, с рукама прекрштеним у крилу, у очекивању да он изађе
 [Чуо је да жена говори ...]

4. При томе, информација коју говорник (писац) даје своје слушаоцу (читаоцу) стварно би остала иста: „он је чуо/видео чињеницу вршења радње од стране жене“.

Наиме, несумњиво је да би у ситуацији употребљеног глагола *видџи*, као одговарајућег „опажајног“ за сензацију чула вида у односу на „опажајни“ глагол чула слуха *чуџи*, везници *џе*, *како* и *да* били – апсолутни синоними. Управо како су то и у реченицама добијеним на основу оне у примеру од којег смо пошли, а у којем не налазимо „опажајни“ глагол (типа *видџи*, *чуџи*, *схваџиџи*, *назреџи* и сл.), него глагол физичке акције (*осїавиџи* – у овом случају).

Уосталом, и сам тај пример могао би се заменити конструкцијом у којој је именица из субјекта зависне реченице – објекат у главној, а зависна реченица у њој употребљена као њена одредба:

- (1) Замислио се тако Имбра па није ни *чуо матер ње* га опомиње ...,
 (2) Замислио се тако Имбра па није ни *чуо матер како* га опомиње
 ...

(3) Замислио се тако Имбра па није ни чуо матер *д а* га опомиње ...,

– сва три везника, наравно, заменљива су везником односне реченице *који, -а, -е*:

Замислио се тако Имбра па није ни чуо матер *к о ј а* га опомиње ...,

али и везницима временских реченица за напредност *кад, док*:

Замислио се тако Имбра па није ни чуо матер *док (када)* га опомиње ...

С друге стране, такође је несумњиво да се пример „Оставио је жену *џде* седи на софи у салону, с рукама прекрштеним у крилу...” у случају са везницима *џде* и *како* никако не би могао трансформисати по управо датом моделу јер би таква трансформација дала неграматичне за српски језик реченице типа:

*Оставио је џ д е жена седи на софи у салону, с рукама прекрштеним у крилу...,

**Оставио је к а к о* жена седи на софи у салону, с рукама прекрштеним у крилу...,

– с тим што би реализација са везником *да* била могућна, дакле, граматична:

Оставио је д а жена седи на софи у салону, с рукама прекрштеним у крилу...,

али са синтаксичком функцијом зависне изричне реченице, апсолутно синонимна са реченицом у којој би именица *жена* била објекат управне реченице и, дакле, гласила:

Оставио је жену *да* седи на софи у салону, с рукама прекрштеним у крилу...

Тиме би, свакако, био затворен круг могућних трансформа.

5. Теоријски, језичке законитости у развоју семантике везника тумачене су у нашој науци о језику већ средином XX века, са гледишта синхроније (в. Стевановић 1969–1970: 75–105). У контексту тих тумачења, али са елементима дијахронијске семантике,

налази се и напред цитирана дефиниција И. Грицкат (в. т. 1), као лингвисте који је један од најзапаженијих твораца и наше савремене лексикографије. У прагматици, велики Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, управо на основама таквих теоријских закључака, у свакој од одредница које дефинишу функције и значења ова три везника, као типичне примере њихове изричне („исказне“, како се тамо именује) функције наводи.

(1) за везник *зде* – као изрични везник (с вредношћу *да*):

Ал' му књига доста грдно каже, | Књига каже, *ђе* га куне мајка (НП Вук 2, 265). – А кад се пробуди, осети *зде* му је лакше (Том. Ј. 2, 30);

односно изрично-начински/временски везник (с вредношћу *док, кад, да*):

У твојој башти ја те видјех јуче, | *Гдје* береш крупне распукле гранате (Шант. 3, 29);

(2) за везник *како* – као изрични везник (с вредношћу *да*):

Очевидно је *како* устанак српски не би имао прилике да плане, да суревњивост Аустрије и Русије и Француска револуција нису нагнале Аустрију и Русију да напусте освајања (Нов. 14, 20) и

(3) за везник *да* – као изрични везник (с вредношћу *да*):

Ми јој кажемо *да* идемо у Дубровник по со (НПр Вук, 7). – Никоме не пада на ум *да* негира вриједности (Матвејевић П., Реп. 1959, 4–5/39). – Постоје и други органи који су власни *да* правни поредак промене (Јов. С. 5, 129).

6. Ово су све чињенице (језичког) *стања* и (језичких) *могућности*. Лингвистици остаје да дефинише *језички сисџем* који је основа датих чињеница стања и могућности. При томе, навикнути да објашњење појаве неког језичког феномена у домену синтаксичких система тражимо најчешће у вези тих система са семантиком, прве идеје налазимо у поставкама о лексичком значењу прилога који су у функцији везника датих зависних реченица.

Тако ће правац наше анализе односа:

Видео је $\bar{z}$ δ *е* жена седи на софи... = *Видео је* δ *а* жена седи на софи...

вероватно ићи на тумачење да $\bar{z}\delta e$ имплицира *месно* значење, те да се дубинска значењска структура ове реченице може свести заправо на исказ који би гласио:

Видео је [место] $\bar{z}$ δ *е* жена седи на софи...

Ипак, овако сложене чињенице могу нас подстаћи и на идеју да у семантичким односима тражимо и утицај *језичког средстава* којим се значење преноси. А то значи и повлачење аналогije са формирањем односа у другим језичким нивоима.

(1) Рецимо, А. Белић у својој Општој лингвистици, тумачећи на гласовним системима језика *промене у језику уошшше*, указује на то да језичка јединица „при својем остваривању има слободно кретање у извесним границама, тако да оно и даје“ варијанте те јединице (Белић 1998: 316). У томе контексту, он наводи и (тада) „нова тумачења, основана на микроскопској анализи гласова“ у студијама финског лингвисте Арва Сотавалте (Arvo Sotavalta, *Über die Struktur der Laute, Annales Academiae Scientiarum Fennicae, S. V. XLIII, Helsinki, 1940, 1–212; Zur Theorie der Lautveränderungen, Ibidem, 1–178*), која у историјским променама датих језичких јединица (конкретно – гласова) констатују четири групе промена „којима се гласови подвргавају: 1) губљења гласова (‘апотезе’), 2) прелаз једног гласа у други (‘алотезе’), 3) премештања гласа (‘метатезе’) и 4) постанка гласа (‘епитезе’)“.

(2) Отуда – сигурно је могућно одређена језичка правила наћи и у основи промена у синтаксичким системима. И то управо због тога што је, стварно, увек реч о *морфосинтаксичким системима*, дакле – о *облику* језичких средстава на нивоу реченице и њиховој вези са значењем. Другим речима – има ли икакве сметње да се слична језичка правила, нпр., правила замене, премештања, аналогije и сл., констатују у основи промена у тим системима? – Рекао бих да нема.

Цитирана литература

- Белић, Александар. *Избрана дела, Први том: Ошћа лингвистика – О језичкој природи и језичком развоју*. Београд: Завод за издавање уџбеника, 1998.
- Грицкат, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. – Београд, 1975.
- СТАНОЈЧИЋ, Živojin S. *Jezik i stil Iva Andrića*. Beograd, 1967.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Карактер значења везника као спољних знакова унутарње везе међу реченицама.“ *Јужнословенски филолог* књ. XXVIII/1–2 (1969–1970): 75–105.
- СТЕВАНОВИЋ 1986: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. II. Синтакса*, Београд: Научна књига, 1986.

Summary

Živojin Stanojčić

ON MORPHOSYNTACTIC AND SEMANTIC CONDITIONS OF
CONJUNCTION SYNTACTIC TRANSFORMATIONS (*GDE, KAKO, DA*)

Author is discussing the ways in which semantic transformations of three Serbian dependent clause conjunctions (*gde, kako, kad*) occur. The main author's idea is that the morpho-syntactic structure has a significant role in conditions that make possible the use of these three conjunctions with the same syntactic value.